

PIRMOJI LIETUVIŲ ISTORINĖ APYSAKA

Kaip kilo Pietariui idėja rašyti *Algimantą*, ne visai aišku. Galimas daiktas, kad Ustiužnoje Jakšto Dambrausko pasikalbėjimai su Pietariu dėl Senkevičiaus romanų bus davę pirmąją mintį. Pietaris buvo aistringas Senkevičiaus gerbėjas; laikė jį „vienu iš prakilniausių mūsų gadynės rašytojų“. Jakštas vėsinęs tą Pietario užsidegimą; priminęs, kad Senkevičius apjuodinęs Lietuvą; priminęs, kad lietuviška istorinė apysaka, kad ir su mažesniu talentu, bet lietuviškos dvasios bus šimtą kartų naudingesnė (*Užgesę žiburiai*, 53 p.). Ar tų ginčų ar ko kito paskatintas, Pietaris labai nedrąsiai, net trečiu asmeniu apie save kalbėdamas, paskiau pranešė Dambrauskui laišku:

„Viens mano pažįstamų rašė man apie jo sumanytą apysaką iš Algimanto laikų, padavė ir pirmos dalies turinį. Tendencija ten gal ir rastųs, bet, man rodos, bus tai labai nuobodus dalykas... Kaip paskaitai Senkevičių ir pamąstai apie kitus rašytojus, tai taip atrodo, jog geriau būtų, jeigu jie eitų ką kita daryti, o ne užsiimtų rašymu“ (*U.Ž.*, 53). Betgi tarp Pietario rankraščių, jam mirus, buvo *Algimanto* apysaka, kurią velionies žmona įteikė Dambrauskui, o tasai A. Milukui Amerikoje. Pastarojo rūpesčiu, ji buvo išspausdinta 1904 m. (*Dirvoj-Žinyne*). Tais pat metais išėjo atspaudas penkiais

sąsiuviniais. Antras leidimas pasirodė 1921 m. dviem tomis. Tokiu būdu 1930 m. Spaudos fondo leidimas buvo trečias, o šis Sūduvos leidimas yra ketvirtas. Jame tėra pataisyta kalba: išmestos tiek žodyninės, tiek sintaksinės slavybės. Pietaris turėjo gražų stilių, tik, matyt, *Algimanto* rankraštis dar nebuvo galutinai paruoštas spaudai ir stilius nebuvo toks išlygintas kaip ankstesniuose jo raštuose. Taigi, šiame leidime kalbiniai pataisymai neturėtų griauti Pietario stiliaus specifinio kolorito.

Algimantui suprasti ir įvertinti prisimintina, kad istorinės beletristikos rašytojas turi būti istorikas ir beletristas. Turi būti istorikas, nes turi neprasilenkti su istoriškai tikra epochos dvasia: politine, socialine, kultūrine būtim. Jo vaizduojamų istorinių žmonių charakteriai ir įvykiai neturi prieštarauti istorijos aiškiai konstatuotiems faktams. Bet rašytojas nėra įpareigotas dėstyti tik istorijos patvirtintus faktus. Beletristas čia laisvesnis už istoriką; jis gali istoriją papildyti; savo vaizduote prikurti tai, ko istorija nėra pasakiusi. Istorinių veikalo kūrėjas išryškina ir sugyvena istoriją; dėl to skaitytojas pajunta gerame istoriniame dailiosios literatūros veikale epochos gyvenimą akivaizdžiai, su gyva plistančia dvasia, siekimais, norais. — Taigi pirmas klausimas: kiek *Algimanto* medžiaga yra istoriška, kiek ji turi epochinio kolorito?

Istoriją Pietaris mėgo: „aš poeziją ir labai mėgstu, vienos mažiau, nei kaip kalbas ir vistarėją“, (*Dirva*, 1903, 110 p.), rašė Basanavičiui. Istorija Pietarį domino dar toli prieš *Algimantą*. Ligi parašė *Algimantą*, ligi susidarė *Algimanto* istorinė ir literatūrinė koncepcija, Pietaris, nors ir savamokliškai, perėjo gana ilgą paruošiamąjį kelią. Pradėjo nuo smulkesnių ir stambesnių istorinių rašinių. Jau 1891 m. *Varpe* (Nr. 11-12) išspausdintas jo straipsnis „Senovės pinigai ir jų vardai pas Rusus ir Lietuvius“, 1893 L. Ū. „Lietuva pirm šimto metų“, tais pačiais metais *Apžvalgoje* (Nr. 18, 20-21)

„Šiaurinės ežios mūsų kunigaikštystės senovėje“; ten pat 1894 „Lietuviai amžių glūdumoje“ (Nr. 2-7); 1897 *T. sarge* „Keletas žodžių apie geneologiją Lietuvos kunigaikščių“ (Nr. 9) ir kt. Daug jo istorinių straipsnių liko nespausdintų.

Istorinių žinių Pietaris sėmėsi iš gausios lektūros. Rusų istorikas Karamzinas, Antonovičius, Aug. Kotzebue, Narbutas, Daukantas, Weissas, daugelis atsitiktinių veikalų, rusų, lenkų, vokiškosios kronikos praturtino istorines jo žinias.

Tačiau *Algimantui* daugiausia Pietaris naudojos *Bichovco kronika*. Toji kronika, pažymėtina, buvo atsiradusi XVI a., tuo metu, kada tarp Lietuvos ir Lenkijos buvo pasireiškęs didžiausias antagonizmas, jos sudarytojas ar sudarytojai siekė aiškaus politinio tikslo — saugoti lietuvių garbę ir savarankiškumą. Kronika buvo išleista vėl spiriantis prieš lenkus, Pietario subeletristinta irgi tam pačiam reikalui. Įdomus sutapimas! Bet todėl šita kronika, istorikų teigimu, nėra patikimas šaltinis.⁽¹⁾ Joje esą legendinių dalykų, bent nepažįstamų iš kitų šaltinių. Pietario *Algimante* daugelis veikėjų taip pat nėra istorijai pažįstami. Pats Algimantas (Augimantas) buvęs Alšėnų kunigaikščių senolis, kunigaikščio Jono, D. L. K. Vytauto giminaičio ir artimiausio bendradarbio tėvas. Bet apie jį daugiau istorija nieko nemini. Apie kitus veikalo žmones — nė tiek. Juos parodyti gerus ar blogus Pietaris turėjo visišką laisvę. Juodraštyje *Algimantas* yra sukurtas net visai kitokis nei mums pažįstamasis iš jo paskelbtojo veikalo. Tas pirmasis *Algimantas* bent kiek panašus į Krėvės *Šarūną*.

Personažų istorinio tikrumo ar bent ryškumo negalint susekti, pažymėtina betgi, kad 13 amžiaus Lietuvos gyvenimo pačias bendrąsias tendencijas Pietaris teisingai pastebėjo; būtent, pastebėjo kivirčius tarp Lietuvos kunigaikščių; lietuvių tautos aiškų pasinešimą į rytus, į gudus; toliau, pastebėjo pastangas sujungti Lietuvą į vienas rankas ir atpalaiduoti nuo rytų įtakos.

Tačiau kurdamas konkrečius detalius vidurinių amžių Lietuvos paveikslus, Pietaris dažnai pažiūri 19 amžiaus akimis, kurdamas riterinės Lietuvos vaizdus — ūkininko akimis. *Algimante* randi Lietuvą, pažįstamą jau ir iš Pietario *Atsiminimų*; randi čia karčiamas su šinkarkomis, kluonus su peludėm, kraitvežius, kaimenes su piemenimis su skerdžium, kuriuos prijojęs keleivis pasveikina suvalkiečiams pažįstamuoju „Parginkite“, ir gauna atsakymą „Dar nepri-ganėm“; ten ir sveikinamasi formule: sveiks drūts. Žaislai, puotos, apeigos, dainos... tegul visi tos būtovės vaizdai net galėjo būti vartojami XIII a., bet vis dėlto veikale jie sudaro dabarties, 19 amžiaus pabaigos, iliuziją. O tatai iš apysakos dažnai atima archainį koloritą.

Jeigu *Algimante* labiau pasigendi epochinio kolorito, tai labai aiški jame paties Pietario, aušrininkų, epochos dvasia, tas karštas bundančios tautos patriotizmas, pasireiškęs kaip paprastai tokiais momentais net naiviomis, bet nuoširdžiomis formomis, būtent, su egzaltuotu, įkvėptu aukštinimu viso to, kas sava, lietuviška, ir su įtarimu tam, kas svetima, iš ko lietuvybei galima laukti klastos. Dėl to su dideliu nepasitikėjimu Pietaris žiūri į rusų ir lenkų kronikas, kuriose buvo rašoma apie Lietuvą. „Metraščiai buvo rašomi ir sudaromi ne bet kaip, bet „kaip reikėjo“ (D. 195 p.). Rusų kronikininkai „meluoja su putomis ant lūpų, kurstomi vieni pinigais ir paaukštinimais, kuriais valdžia gausiai moka už melą, kiti gi meluoja iš paiko patriotizmo, atmetę ir protą ir sarmatą į šalį (Apž., 1894, 11 p.). Nepasitiki Pietaris nė lenkų Dlugošu — taip kaip ir S. Daukantas. Tas nepasitikėjimas akcentuotas keliais atvejais ir pačiame *Algimante*. Iš vienos pusės Pietario nusistatymas prieš Lietuvos tykojančius svetimuosius, prieš gudus, lenkus, prieš tuos, kurie svetimaisiais paseka ir jiems ima bernauti, iš antros — karšta apologija to, kas lietuviška, apoteozė gražumo, žmonių taurumo, doros aukštumo, sugestyvus skaitytojo lenkimas į liaudį, į papras-

tuosius taikos, ramaus kultūrinio ūkinio darbo žmones, į jų tarpusavio sutarimą, tarpusavio pagalbą — duoda koloritą visai apysakos medžiagai ir nulemia jos bendrąją konstrukciją, literatūrinę ir visuomeninę vertę.

Pietariui rūpėjo parašyti, kaip Daumbrasukas jį sugestionavo, ne tik istorinis veikalas, bet veikalas lietuviškos konstruktyvios dvasios. Jis nesitenkina dėl to tik parodydamas Lietuvos priešų užmačias, bet vaizduoja, kaip XIII a. Lietuva nusikrato svetimaisiais ir jungiasi. Šita idėja — lietuvių susipratimas ir Lietuvos žemių sujungimas yra jungtis visai apysakos medžiagai.

Ją išplėtoja apysaka vienos kunigaikščio giminės tarpusavio santykiuose. Vieni tos giminės nariai yra pozityvūs, kiti negatyvūs reiškėjai. Pozityviai ją reiškia Algimantas. Jame Pietaris kūrė beveik valdovo idealą — taikingą, rūpinantįsi žmonių gerove, jų kultūra, ne savo ambicija ir kaprizais, saugojantį tradicijas. Algimanto antitezė — jo dėdė Aršusis. Jisai tik sau naudos ieško, savuosius žudo, svetimiesiems parsiduoda. Kaip gi Pietaris galėjo jį suderinti su savo palinkimu lietuvius idealizuoti? Priežastis aiški — Aršusis buvo vedęs gudę.

Prie Algimanto ir Aršiojo vėl gretinasi kitos dvi antitezės: Romanas ir Aldona. Gudas Romanas intriguoja Aršųjį ir Algimantą, tikėdamasis visą Lietuvą užgrobti. Aldona net savo teisių išsižada, kad tik Lietuva būtų tvirtose rankose. Lygiai taip savo teisių yra atsižadėjęs ir kitas kunigaikštinės giminės narys Mingailos brolis Senis nuo Narų upės.

Prie pozityvių idėjos skelbėjų telkiasi visa eilė riterių: Basasis, Virpša, Trobius, Rūškiai; prie negatyvių — popas, gudas Sėmikas, nutautėlis Vitartas.

Pozityvi idėja laimi ne tuo, kad jos skelbėjai nuveikia negatyvų idėjos skelbėją, bet kad negatyvios idėjos šalininkai atvirsta ir tampa pozityviosios skelbėjais. Šitas momentas ir reikalauja trečios žmonių grupės, kuriai priklauso Nemūras,

Bukotukas. Jie, atvirsdami, parodo, kad psichologiškai žmonių sąmonė kinta gerąja linkme.

Visa apysakos medžiaga duodasi padalijama dviem dalim: 1) sunykusioji Lietuva, 2) atgyjančioji Lietuva. Pirmojoje nuolatos prasimuša sunykimo motyvai: vaizdai sudeginto kaimo, vedamų į verguvę kaimo žmonių, duokles berenkančių žmonių, žadančių pasiduoti Aršiojo ar Romano malonei. Bene aukščiausias šitokio despotizmo ir sykiu žmogaus bei šalies paniekinimo laipsnis yra Nemūra Romano žagrėje. Tačiau ir šioje dalyje dialoguose nuolatos prasimuša skundai padėtimi ir tolimi pageidavimai, kad būtų geriau, patiems valdantis.

Atgyjančioji Lietuva prasideda su Algimanto sugrįžimu (II tomas). Tada pinasi pasitenkinimo vaizdai: žmonės bėga į Algimanto sritis, noromis jam duoklę deda, į kariuomenę stoja, vienas kunigas po kito pripažįsta jo valdžią. Tada vaizdai ir plėšikai naikinami; pirkliai ir ramūs gyventojai saugojami, klesti tikroji ideologija su Narų upės seniu. Ir aukščiausias pasitenkinimo laipsnis — sujungta, apginta ir seime sutvarkyta Lietuva. Čia teisės pagerbiamos, čia ir kilniadvasiškai nuo jų atsiskama.

Toks pats dvilypumas jausti ir veikalo intrigoje. Pirmoje dalyje viskas sukasi apie Algimanto ieškojimą, antroje — apie Danutės keliones ir jos ieškojimą.

Šitokiu būdu Pietario ir jo epochos ideologija atsiliepė ir apysakos konstrukcijai, ir personažams, ir intrigos sudarymui. Tačiau nei toji konstrukcija, nei personažai, nei intriga formos atžvilgiu nėra aukštos vertės.

Veikalo konstrukcijai autorius paėmė per daug medžiagos. Visa eilė žmonių čia pasirodo, savo idėją paskelbia arba ir nepaskelbia ir vėl pradingsta: Žvingilė, Tranaitienė, Bindokas, Algutė, Radušis, Erdvilas. Sumegsta bent keletas intrigų: Virpšos ir Trobienės atsimintoji graži meilė; Žvingilės

ir Skučo, Erdvilo ir Algutės, Erdvilo ir Samadžiukės, Bukotuko ir Ruškiūtės. Bet visa ta gausi medžiaga neišplėtota.

Dėl to ir personažai blankūs, be psichologinės evoliucijos, vienas nuo kito tesiskiria tuo, kad vieni geri, kiti blogi. Šiaip vyrai visi riteriai, visi narsūs. Tik blogieji vieni nedorėliai, kiti apykvailiai. Autorius pasitenkina veikėjais tik kaip idėjų skelbėjais, net kartais polemizatoriais.

Intriga paremta išviršiniais netikėtumais: vienas herojus su kitu susitinka netyčia, ir prasideda tuo tarpu kokis epizodas. Du žmonės čia ir tarnauja tik tam, kad palaikytų tokius netikėtus santykius tai su viena puse, tai su kita: popas ir Semikas. Tačiau Pietaris moka sugalvoti paslaptinių situacijų: kalbanti paukštė, Dimitras, Ivonas, Arminas su savo žirgais, paslaptingi pasimatymai, Denis ant Narų upės, Užkeikta pilis, Samadžiukės sala, plėšikų sala su belaisviais ir lokiais. Šitie paslaptinumai primena pasakos intrigos priemones ir yra labai mėgstami jaunimo.

Algimante Pietaris pasirodo su tais pačiais sugebėjimais kaip smulkiojoj beletristikoj: jis ten talentingas, kur vaizduoja idiliškus kaimo žmonių būties paveikslus. Tokio idilinio grožio randam bent keletą fragmentų: Šventadienio pasilinksminimai prie Kirsnos pilaitės su kanklininko daina ir puikiu peizažu, garsioji Norkūno pilis, graudus Basojo žuvmas, elegiškas simboliškas Aldonos rytas pačioje pabaigoje.

Jei Pietaris svajojo apie lietuvišką Senkevičių, tai negalėjo išvengti su juo tam tikros giminytės. Senkevičiaus *Ugnim ir kalaviju* — gana artimas Pietario *Algimantui* savo formaline struktūra. Bendras fonas lenkų kovos su kazokais ir jiems talkinančiais totoriais. Pietario: su Aršiuoju ir Romanu. Tame fone meilės intriga: Skretuskas pamatė našlaitę kunigaikštę ir pamilo. Ją išvogė Bagūnas. Iš Bagūno atėmė Zagloba, bėga persitaisę kaip Erdvilas su Samadžiuke. Bagūnas vėl pagavo ir nusigabeno į daubą, pavedęs saugoti savo seseriai burtininkei. Ir per didžiąją romano dalį tos Elenos

ieškome panašiai kaip *Algimante* Danutės. Ją išvagia Zagloba ir Valdijauskas, paskui prasideda pavoingas bėgimas su nuotykiiais, kaip Pietario Danutės bėgimas per juodvešių žemę.

Intrigai paremti atsiktiktinimai: netyčia susitiko, ir prasideda įvykiai. Išvidinio būtinumo nėra, kaip ir *Algimante*.

Personažai dvejoji: kur lenkas — didelė simpatija, kur kazokas ar totorius — antipatija. Garbina taip pat jėgą. Tokis milžinas kaip Algimanto Nemūra ten yra lietuvis Pamuštpentis. Tokis kariautojas kaip Erdvilas — ten Valdijauskas. Tokis išmintingas, atsargus ir valstybės gerovės žiūrįs kunigaikštis kaip Algimantas, tenai Jeremis.

Rodydamas savo simpatijas Algimantui, Pietaris priverčia ir jo priešus teigiamai atsiliepti apie jį. Taip pat ir Senkevičius. Praverstų dar pasiskaityti tas vietas, kur Pietaris aprašinėja Algimanto kovą su Aršiuoju, kada apie Algimanto galvą susidarė blyksnojęs vainikas, ir tas Senkevičiaus vietas, kada Jeremis pasirodė priešais kariuomenę.

Senkevičius yra pagarsėjęs batalistas, kovų vaizduotojas. Jas mėgsta ir Pietaris. Palygintini vėl Pietario ir Senkevičiaus kovų paveikslai bent *Algimante* II, 128-130 p. ir *Ugnim ir kalaviju* II, 160—162 p. Netgi tos kovos šūkis: Mušk, Užmušk, — abiejų tas pats. Abiejų herojai kovodami pasikalba, pasikolioja.

Jeigu Pietaris negali lygintis su Senkevičium charakterių ryškumu, batalijų didingumu, tai mums ir mūsų laikams jis betgi artimesnis. Viena, jo herojai ne tokie sentimentalūs. Antra, viso gyvenimo svoris sudedamas ne į aukštąjį aristokratų luomą, kuo buvo charakteringas Europoje anas feodalizmo ir riterystės laikotarpis, o į tautos visumą. Jeigu Pietaris aprašinėja čia tuos riterius, kunigaikščius, tai jaučiam, kad tie riteriai nėra atitrūkę nuo masinio žmogaus, nuo liaudies, kad jokios prarajos tarp liaudies ir jos vadovų nėra, kad tie patys vadovai ir dirba, kovoja, kariauja tik tam, kad

krašto daugumai būtų sudarytos sąlygos taikiam dvasinės ir medžiaginės kultūros darbui. Šitokiomis sugestijomis su gimtojo krašto ir jo tradicijų meile *Algimantas* buvo reikšmingas visuomeniniu atžvilgiu. Reiškiamos literatūrinėmis formomis, dar primityviomis, dar artimomis nedidelio literatūrinio išsilavinimo ar jauno amžiaus skaitytojui, jos ypačiai galėjo būti populiarios aušrininkų epochoje; tačiau ir šiandien *Algimantas* yra ir ateityje bus mėgstamas paaugančio jaunimo. Tai jaunimo veikalas, ta pirmoji lietuviška istorinė apysaka.